

- 6.
3. Нечай Н. В. Нариси з історії оподаткування. – К.: Вісник податкової служби України, 2002.
4. Лискотин М. И. Социализм и государственное управление. – М.: Наука, 1988.
5. Толкушин А. В. История налогов в России. – М.: Юрист, 2001.
6. Финансы СССР. – М.: Госфиниздат, 1962.
7. Финансово-кредитный словарь: В 3 т. Т II / Гл. ред. В. Ф. Гарбузов. – М.: Финансы и статистика, 1986.
8. Цыпкин С. Д. Доходы государственного бюджета СССР. Правовые вопросы. – М.: Юрид. лит., 1973.

Л. М. Солодка-Фазелі

ГОЛОД 1933 РОКУ ЯК МЕТОД ВПЛИВУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТРАДИЦІЙНУ МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН

Не викликає сумніву той факт, що однією з найтрагічніших сторінок української історії був голодомор 1933 року. На противагу радянському замовчуванню, історики, політики та суспільствознавці вже незалежної України на високому професійному рівні дослідили причини і наслідки цієї трагедії. Результатом роботи вітчизняних та зарубіжних істориків, наукових дослідників діаспори стали десятки томів документальних видань, археографічних доробок, сотні публікацій на шпальтах політологічних та історичних журналів і газет.

До широкого обігу введено понад 10 тис. оригінальних архівних джерел, причому серед них не тільки документація державно-партійних структур та карально-репресивних органів, а й записи, листи, звернення та свідчення, зафіксовані як під час голодомору, так і побудовані на спогадах очевидців трагедії. Зокрема, це збірники “Голод 1932 – 1933 рр. на Україні” [1], “Колективізація і голод на Україні. 1929 – 1933” [2], “Портрет темряви” [3], “Упокорення голодом” [4], а також 12 обласних документальних видань. Заслуговує на увагу і дослідження Т. Колончук у галузі фольклористики, робота якої пов’язана з відображенням трагедії голодомору в народній творчості селянства України, що безпосередньо розкриває як власне процес віддзеркалювання селянами пережитої трагедії, так і надає можливість прослідкувати ставлення населення до подій 1933 року [5].

Пошук нових документів та їх науковий аналіз триває і дотепер. Значну роль у цьому процесі відіграли праці С. В. Кульчицького [6], які були першими у підбитті підсумків щодо жертв та з’ясування істинних причин голодомору 1933 року в Україні.

У цьому ж контексті необхідно підкреслити ще одну важливу деталь із переліку тих проблем, що пов’язані з голодомором 1933 року. Заслуговує і потребує уваги дослідження впливу голодомору на ментальність українського селянства, яке найбільш сильно відчуло на собі темряву відчуженості і покинутості під час голодомору, що і є метою цієї розвідки. Міжнародна науково-теоретична конференція, проведена в Києві 28 листопада, сконцентрувала та зробила узагальнювальні висновки щодо накопичених досліджень. Одним із питань, порушених на конференції, були морально-

психологічні наслідки голоду 1933 р. для українського суспільства [7].

Справді, період тривалістю в майже 20 місяців, протягом якого померли мільйони, не міг безслідно пройти і не позначитися на ментальності українських селян. Відбулася відчутна деформація колективної свідомості дітей, дружин, чоловіків, рідних і друзів, які стали свідками непередбачено швидкої смерті своїх близьких. На основі накопичених документальних спогадів і мемуарів необхідно дослідити і виявити, як довго це тривало, яких форм набуло, які наслідки мало для індивідуальної та колективної поведінки і поглядів, як, наприклад, голод і смерть вплинули на релігійну практику і самозанурення членів церковних паств, які, не забуваймо про це, – були “вільними” [8, 18], покинутими напризволяще без духовної підтримки в умовах переслідування священників усіх конфесій.

Постійно впроваджуваний комплекс заходів радянської влади, таких як політична пропаганда, економічний тиск, штучне розшарування та антагонізм у сільському середовищі, насильницьке втручання в закріплену систему побутових та життєвих цінностей, тотальний контроль у сфері релігійних відносин – не давали бажаного результату в докорінній зміні ментальності українських селян. Більшість селян України продовжувала відстоювати тенденцію до збереження одноосібних господарств, прагнення до незалежності від держави, збереження особистої ініціативи при господарюванні, а також єдність побуту та культури з релігійним світосприйняттям. Тому, на наш погляд, корегування одноосібної психології українського селянина методом голоду було одним із засобів закріплення радянської влади в Україні.

Під час перших симптомів голодомору у 1932 році були визначені заходи щодо дослідження та контролю ситуації в Україні. Архівні джерела свідчать про те, що основним методом було обстеження, яке проводилося з систематичною регулярністю. Так, у 1932 році відбувалось обстеження питань: 1) смертність на селі; 2) перевірка істинності пліток про вживання людьми падалі; 3) визначення дійсності голодних набряків; 4) відсоток порожніх залишених будівель; 5) політичні настрої на селі; 6) допомога, що надається голодуючим на місцях [9, 5]. Особлива увага зосереджувалася на п’ятому пункті з вище наведеного переліку.

Окрім звітів, що надходили до облвиконкомів та політбюро, досить прозоро настрої на місцях відображалися в листах селян, адресованих до редакцій газет, журналів, а також до посадових осіб держави. В них селяни висловлювали своє незадоволення, вже схоже на мольбу про допомогу, з надією на те, що, прочитавши лист, відповідальні за хлібозаготівлю особи схаменуться від жаху, заподіяному ними сільським жителям. Так, було адресовано лист до Генерального секретаря ЦК ВКП(б): “Від імені п’ятитисячної маси, не скотини, а ще напівживих людей, що уривають самі себе від пазурів штучного голоду, що жебракують по станціях та полустанках в пошуках хліба та картоплі... Знаємо, що заява наша залишиться без відповіді, прочитаєте та порвете як незначність, а прочитавши, підкреслите кольоровим олівцем, зробите висновок, що так говорить контрреволюція, що це слова кулацтва та агентури... Але більшість з них – це істинно мозолисті трудівники-бідняки, що не висохли від вікового поту... Якщо немає

чого їсти, то при всьому бажанні та ентузіазмі людей, якщо він є у голодного, робити не можна... Не дивлячись у дзеркало, ми бачимо і відчуваємо, що на наших обличчях голод свій жахливий печаток вже відклав і ми, проїжджаючи в суспільстві ситих пасажирів, відчуваємо себе недостойними. Хіба ми не знаємо, що всі партійні та відповідальні радробітники із відкритих розподільників отримують все необхідне для існування та підтримки достойного вигляду своїх облич... Цю заяву ми можемо підписати своєю кров'ю, але не впевнені в цій необхідності... Дивуватись нашому поверненню до первинно-дикого періоду не приходиться, тому що на це штовхає штучно влаштований голод..." [9, 26]. Лист відображає і відчайдушний, і моторошно-зворушливий розпач, і водночас – глибоке усвідомлення істинних причин голодомору і тієї ситуації, що склалась в українському селі та у радянському суспільстві. Для селянина було зрозумілим, що тривав процес систематичного перетворення "економічно-незалежних, політично-свідомих та волелюбних селян-власників на покірливих наймитів в одержавлених колгоспах" [10, 73]. У їхньому розумінні "голодомор був кульмінацією п'ятирічного наступу; його безпосередніми причинами були колективізація та розкуркулення, що зібрали в села найкращих господарів та деморалізували тих, хто вцілів" [11, 14]. Терор голодом в Україні 1933 р. був спрямований безпосередньо і виключно проти селян, яких вважали противниками радянської влади в Україні.

Про стан відчаю, який панував на селі в 1932 – 1933 роках, красномовно свідчать і висловлювання селян про своє реальне становище, зафіксовані в інформаційних звітах про настрої українських селян. Окремі з них мають фольклорний характер:

"Там на хаті смерть і молот,
А в хаті смерть і голод";
"Суп, цибуля, винигрет,
Пятилетка в 10 лет" [9, 39].

Селяни, усвідомлюючи істинні наміри радянської влади, намагалися просто виїхати з районів суцільної колективізації. Наприклад, за звітними матеріалами, лише в 17 районах Харківської області за період жовтня – грудня 1932 року із сіл виїхало 49250 селян, із них колгоспників 16634, одноосібників – 31616 [12, 46].

Правлінню південної залізничної дороги було доручено видачу дорожніх квитків селянам виключно за довідками районних виконкомів і з дозволу начальника станції – на маленьких станціях, і окремо виділених осіб – на великих. Облміліції та обласним ДПУ доручено було організувати на сільських дорогах заслони, залучити до цієї роботи місцеві активи для боротьби з масовим виїздом селян [12, 47].

Одночасно почала виявлятися тенденція до самоліквідування господарств. У тій же Харківській області призупинили свою діяльність 7247 господарств, з яких 1709 колгоспних та 578 одноосібних [12, 46]. Як правило, агітація до протистояння на місцях була ініційована заможною частиною села, яка за певних обставин залишалася в своїх селах. Так, у доповідній записці Секретаріату ЦК про масові виходи селян була інформація, що у Білоцерківському районі Вінницької області селяни домагаються власного господарства, пояснюючи це тим, що "одноосібник більшу продуктивність державі дасть, через що одноосібник працює сам для себе і виробляє

якнайкраще; ми не хочемо колгоспів, ми хочемо індивідуалізм та вільну торгівлю міста і села; селянин везе хліб у місто і робітник купує та продає нам реманент; ми не встаємо проти радвлади, але за правильне господарювання" [13, 126].

На відміну від жахливого 1933, у 1932 році ще можна прослідкувати чітко виражену політичну стійкість і загартованість, ідейну спрямованість на захист своїх господарських інтересів, організованість у діях щодо заподіяння тиску з боку радянських органів. У разі виникнення "волинок" в одному із сіл відомості швидко передавалися в інші села і навіть райони. Як свідчать інформаційні звіти, самі провокаційні чутки мали організуючу мету [13, 126].

Активне протистояння різко зменшилося вже наприкінці 1932 року. Пов'язано це було передусім із фізичним виснаженням, що в свою чергу призводило і до морального знесилення. Розглянемо, яким чином на фізіологічному рівні змінюється настрої людини, що входить у режим голодування. Якщо звернутися до досліджень у галузі медицини та дієтології, то ми зможемо на біохімічному рівні прослідкувати залежність настрою людини від кількості вживаної їжі. У процесі нормального харчування в організмі людини постійно проходить процес обміну різних корисних речовин: жирів, вуглеводів, білків тощо. Коли організм переходить у режим голодування, починається активний процес розпаду жирів, унаслідок чого утворюються продукти, які називаються "кетоновими тілами". Збільшена кількість "кетонів" негативно впливає на процес взаємодіювання різних систем організму, що натомість позначається на психологічному стані. Насамперед це позначається на загальному настрої людини, що переживає голодування: "байдуже ставлення до власного становища притупляє співчуття до інших, сфера волі звужується, уникнення рухів, сонливість впливає таким чином, що страждає не інтелект, а ділянка чуттів, уваги, волі" [7, 188].

Водночас призупиняється вироблення лептину – речовини, що потрапляє в мозок і сигналізує про повне благополуччя всіх біологічних мікросистем. Окрім того, автоматично під час голодування зменшується вироблення поліпептиду енкефаліну – речовини, що притупляє та зменшує агресивність: "Голод породжував моральну податливість, здатну перерости у моральну нерозбірливість" [7, 183].

Як наслідок процесу, за словами С. Ярмуса, "переживання страшного голоду в Україні в роках 1932 – 1933 залишило на психіці людей доживотні наслідки. Трагедія голоду зробила багатьох із тих жертв прекрасними інтровертами; вони недовірливі, таємничі, виявляють ознаки ні то страху, ні то почуття глибокої провини; в кожному разі радість їхня хоч і очевидно оправдана, – вона чомусь неповна. Найгіршим здається те, що в тих жертв навіки вбиті такі психологічні вияви, як вірність і довіра, бо замість нашої благородності й гостинності тепер дуже часто виступає пристрасть побоювання та підозріння" [14, 193].

Розмір злочину можливо охопити передусім демографічними даними. Як відомо, демографічно реконструйовані цифри коливаються від найнижчої, 4-5 до максимальної чисельності 10 мільйонів жертв. Досить вдало розкриває для буденної свідомості цю цифру Г. Грабович: "У 1933 році це одна четвертина

сільського населення України, тобто більше ніж тодішнє населення Швеції або Норвегії та Данії разом узятих” [15, 10].

Втрати населення в роки голодомору включають не тільки безпосередню загибель від голоду. Різка погіршення харчування збільшило смертність від усіх хвороб. Особливо великою була смертність серед дітей. Про це свідчать матеріали переписів населення. На схемі вікової піраміди 1939 року можна побачити величезний вріз, який не поступається за величиною скороченню народжуваності під час Першої світової і громадянської воєн. Різниця між цими двома періодами полягає в тому, що у роки війни вирішальну роль відігравав розрив шлюбних зв'язків, мобілізація понад 15 млн. осіб. У 1932–1933 рр. нічого подібного не було. Згодом, у 1934–1936 рр., спостерігалось підвищене обмеження народжуваності як через психологічну реакцію населення на погіршення умов життя, так і через фізіологічні причини (зменшення вірогідності зачаття в 1933 р. через різке зниження рівня життя). Лише наприкінці періоду 1937–1938 рр. народжуваність приблизно досягла рівня 1928–1931 років [16, 123].

Світлана Лур'є, дослідниця, яка визначила основні закономірності функціонування традиційної свідомості, зазначила, що “процвітання етносу залежить не від міри конфліктності, а від того, наскільки добре функціонують психологічні захисні механізми етносу, наскільки вони розвинуті, адекватні, гнучкі. Так, у критичній ситуації етнос із достатньо налагодженим механізмом психологічного захисту може несвідомо відтворити цілий комплекс реакцій, емоцій, проступків, які в минулому, в схожій ситуації, надали можливість пережити її з найменшими втратами. Це особливо стосується народів зі складною історичною долею” [17, 51]. Подальша доля українського селянства відобразила цю закономірність – переживши голод та насильницьку колективізацію, воно начебто затаїло в собі смиренність і поступливість як крайні форми адекватних реакцій та гнучкості. Звичайно, було б не справедливо зазначити, що український селянин перетворився на підконтрольну маріонетку. До того ж такого тиску і протистояння з боку українського селянства щодо насадження радянського режиму, яке спостерігалось в момент запровадження радянської влади і в період “великої селянської війни”, вже не було.

При всьому розумінні фактичних наслідків голодомору 1933 року, підсвідомо кожен із нас намагається уникнути заглиблення в істинні сцени жахів, які довелося пережити кожному голодуючому селянинові. Однак і у той страх, і у те божевілья, і у те передчуття неминучої близької і повільної смерті необхідно проникнути задля того, щоб трагедія українського народу не стала порожньою абстракцією.

Звісно, оцінити багатогранність наслідків з огляду на часову віддаленість на кожного з селян достатньо важко. Все ж ми зобов'язані не лише пам'ятати, але і наполегливо вивчати ті архівні документи, що відображають силу та велич українського селянина і як окремо взятую особу, і як соціальний репрезентант більшості народу, що зумів не лише вижити, але і зберегти свою наполегливість у праці, любов до своєї землі і, окрім того, – смиренно продовжувати

виросувати хліб та годувати державу, яка так невинно чинила масове вбивство, державний терор та геноцид.

1. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990.
2. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933: 36. док. і матеріалів / АН України. Ін-т історії України; Упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992.
3. Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали: У 2-х кн. / П. Ялук, Асоціація дослідників голодоморів в Україні. – К.: Дивосвіт, Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1999. – Кн. 1.; Кн. 2.
4. Мухіна М. Упокорення голодом: 36. док. / АН України. Археогр. коміс., Ін-т укр. археографії. – К., 1993.
5. Колончук Т. І. Трагедія голодомору 1932–1933 рр. у фольклорі України. Проблема трансформації української правди. – Автореф. дис. ... канд. філол. н. – К., 1996.
6. Кульчицький С. В. Демографічні наслідки голоду 1933 року на Україні. – К., 1989.
7. Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнародна науково-теоретична конференція, Київ, 28 листопада 1998 року: Матеріали. – К., Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000.
8. Граціозі А. Усвідомлення Голодомору // Критика. Голодомор і пам'ять. – 2003. – Число 12 (74). – Грудень.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5255. – (02.01.1932–01.08.1938).
10. Кульчицький С. В. Тридцять третій рік // Політика і час. – 1998. – № 11/12.
11. Мартин Т. Про кожного із нас думає Сталін // Критика. Голодомор і пам'ять. – 2003. – Число 12 (74). – Грудень.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6273. – (24.01.1933–29.12.1933).
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5526. – (06.05.1932–19.11.1932).
14. Ямусь С. Духовність українського народу. Короткий орієнтаційний нарис. – Вінніпег, Канада: Накладом тов-ва “Волинь”.
15. Грабович Г. Голодомор і пам'ять // Критика. – 2003. – Число 12 (74). – Грудень.
16. Максудов С. Демографічні втрати населення України в 1930–1938 рр. // Український історичний журнал. – 1991. – № 1 (358).
17. Лур'є С. Метаморфози традиційного свідомості. – С-Пб.: Типографія ім. Котлякова, 1994.

М. С. Дорошко

“...ГРАФ БОБРИНСЬКИЙ НАШИХ ДНІВ” (ПРО РОЛЬ П. ПОСТИШЕВА У ПОГРОМІ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛ-КОМУНІСТІВ 1933-1936 рр.)

Історія радянської України 1930-х рр. надзвичайно насичена трагічними подіями, найбільш резонансними з-поміж яких є штучний голод 1932–1933 рр. і масові репресії та чистки. Асоціюючи ці події насамперед зі зловісною постаттю Й. Сталіна, історики та публіцисти певною мірою незаслужено залишили поза увагою помітну роль, яку відіграв у процесі розкручування маховика репресій у республіці Павло Постишев, відряджений Й. Сталіним